

אורות הגבעה

תצוה – זכור תשע"ז

נשים פטורות ממצות זכירת ומחיית עמלק

במאמר זה נתעמק קצת בנושא נשים במצות מחיית עמלק. הנושא הוא רחב מני ים ונלקק רק טיפה מן אותו ים הגדול עפ"י ספרים וסופרים בס"ד. בספר החינוך מצוה תר"ג כתב על מצות זכור, שהנשים פטורות ממצות זכירת מעשה עמלק משום דלא מסור להם המלחמה עכ"ד. ומשמע מזה שהנשים גם פטורות ממצות מחיית עמלק ולא מוטל עליהם מצות הריגת זרע עמלק. וכ"כ להדיא בסוף מצוה תר"ד במצוה של מחיית עמלק וז"ל על כל יחיד מישראל הזכרים מוטל החיוב להרגם עכ"ל.

למה אשה חייבת במצות הריגת ז' עממין ופטורה ממחיית עמלק

והנה בהגהת משנה למלך על ספר החינוך, ציין לעיין בס' החינוך מצוה תכ"ה, וביאר המנחת חינוך שכוונתו להקשות, ממה ששם כתב החינוך שגם אשה מצווה במצות הריגת ז' עממין ולא פטרינן לה משום דלא בת מלחמה היא, וא"כ מאי שנא הכא לענין מחיית עמלק, דכתב שגם פטורות. והמנחת חינוך הוסיף להקשות דהא במלחמת מצוה גם כלה מחופתה יוצאת וא"כ מהיכי תיתי לפטור אשה ממחיית עמלק, ונשאר בקושיא.

אבני נזר – הריגת עמלק אינה דוחה שבת משום מלאכה הצריכה לגופה וא"כ הוי זמן גרמא

ותבט עיני באבני נזר [סי' תק"ט] שיצא לחלק בין ז' עממין לעמלק, דהריגת עמלק אינה דוחה שבת וא"כ הוי זמן גרמא ולכן נשים פטורות משא"כ בז' עממין דמותר גם בשבת. והטעם לחילוק הזה הוא, דבז' עממין המצוה היא להרגם פ' יחטיאו אותך לי' כמפורש בכתוב הטעם וא"כ הוי כהורג הנחש שלא יזיקנו דאין צריך את עצם ההריגה אלא כהצלה שאין צריך לגופה היא, וא"כ נהגת מה"ת אף בשבת ולכן לא הוי זמן גרמא ונשים חייבות. משא"כ בעמלק, דהמצוה להרגם הוא על חטא העבר לנקום ממנו, דבזה הוי שפיר צריך לגופה שעצם ההריגה היא הצורך ואינו נהג בשבת מה"ת וא"כ הוי זמן גרמא ושפיר נשים פטורות עכ"ד.

קשה על האבנ"ז – פ' יחטיאו' הוא טעם המצוה ולא מהות המצוה – גם בשבת חייב בעצם ויש רק מניעה חיצונית – אפשר ע"י קוף

והנה מש"כ האבנ"ז דהריגת ז' עממין לא חשיב צריך לגופה, צ"ל דכוונתו דאין המצוה עצם הריגתן אלא סילוק המצב שלא יחטיאו, וההריגה היא רק הכשר למצוה שלא יחטיאו, ולכן מיקרי אי"צ לגופה. אכן זה צ"ע, דהא אף דהתורה כתבה ה'טעם של המצוה' שלכן ציוותה התורה להרוג ז' עממין משום פ' יחטיאו אותך לי', מ"מ זה אינו אלא טעם למה ציוותה התורה כן, אבל לא שזהו מהות וגדר המצוה, דהשתא אחר שכבר ציוותה התורה להרגם, א"כ זה עצמו המצוה להרגם ועצם ההריגה הוי מצוה ואפי' אם יהי' גוי חרש וסומא וכו' שאינו יכול להחטיא, הלא גם תהי' המצוה להרגם א"כ קיבל ז' מצות דאז מגדרי המצוה הוא שלא להרגם, וא"כ בדיון הוא שגם הריגת ז' עממין יהא נקרא מלאכה שצריך לגופה ואינו נהג בשבת.

ועוד צ"ע, שבאמת גם בשבת חייב במצוה אלא דא"ל לקיימה באשר איסור שבת רביא עליה כארי, ולו יצויר אופן להרוג עמלקי בלי איסור שבת חייב לעשותו. ועוד מי יימר דא"ל לקיימה ע"י שישלח גוי להרוג את העמלקי או אפי' ע"י קוף ולא יעבור על איסור שבת, דעיקר המצוה הוא התוצאה ולא מעשה ההריגה וכעין שכל הרשב"א בתשובות סי' שנ"ז דוברת הרעה מקרבך מתקיים גם ע"י גוי וצ"ע.

ושוב מצאתי שהאבני הרגיש בקושיא שהקשינו שבעיקרון אין המצוה זמן גרמא אלא שבשבת אריה הוא דרביע עלה, וכתב "ואין להקשות כיון דזמן מצוה זו באנשים בשעת מלחמה" והגר"י ענגל צ"ל ביאר כוונתו שמכיוון ששבת היא זמן מלחמה לגברים, א"כ גם לנשים כן. ותירץ שנשים הן עם בפני עצמן ולכן שבת אינה זמן מלחמה כלל. [ועדיין לא פשוט שהמניעה השבתית יוצרת שם מצות עשה שהזמן גרמא].

עוד יש להעיר שאם עבר והרג את אחד מזרע עמלק בשבת הרי קיים מצות מחיית עמלק ואין בזה משום מצוה הבאה בעבירה כמוש"כ הפוסקים מירושלמי שבת, כיון דהעבירה הוא רק מחמת הזמן אינו בגדר מצוה הבאה בעבירה, וא"כ מצוה זו מתקיימת גם בשבת, כיון דאם עבר והרג בשבת הרי מקיים המצוה דמחיית עמלק וא"כ

אין שבת בגדר זמן מפסיק וידועין דעת הירושלמי לעניין בל תאחר בשלמו שנתו בעצרת כיון דאם עבר והביא כשר איכא בל תאחר.

סתירה בדעת האבני נזר

ויש לכאורה להקשות סתירה ברברי האבני נזר. עי' באבני נזר [ח"א סי' רכ"ח אות י'] שכתב שמה שאסרה תורה לענוש בשבת מבואר הטעם בחינוך מצוה קי"ד שרצה הקב"ה לכבד היום הזה שימצאו בו מנוחה הכל, גם החוטאים והחייבים, אבל מ"מ יש מצוה נוספת למי שמחויב מיתה לבער את הרע מתוך הכלל כדכתיב 'ובערת הרע מקרבך'. ומצוה זו לנקות את ישראל לבער הרע מתוכו ודאי שייכת גם בשבת. לכן צ"ע למה כ' בסי' תק"ט שאסור להרוג עמלק בשבת דהריגה אינו דוחה שבת ולמה לא יהא מותר משום דובערת הרע כמו שמותר להרוג בשבת יחידי לכאורה ק"ו עמלק שהיא אומה שלימה שיהא מותר להרוג בשבת.

מצות כתיבת ס"ת אינה זמן גרמא למרות שאינה בשבת

ובעיקר דברי האבנ"ז דמחיית עמלק כיון שאינו דוחה שבת מיקרי משום כך זמן גרמא, יל"ע דהנה בשאג"א סי' ל"ה נשאר בקושיא על הרמב"ם מנ"ל לפטור אשה ממצות כתיבת ס"ת, הא לאו זמן גרמא הוא ולא כתב בפשיטות משום שאינו דוחה שבת, הרי דמה שאין דוחה שבת לא מיקרי זמן גרמא [ואולי משום מה שכתבנו לעיל, שלו יצויר שהיה אפשר לכתוב בלי חילול שבת, היה חייב]. ועוד דמפורש בתוס' [קידושין כ"ט ד"ה אותו] דלכן הוצרך למעט אשה ממצות למול את בנה דתיפו"ל משום זמן גרמא דרך מ"יום השמיני' 'ביום' ולא בלילה. ותירצו דכיון דמיום השמיני והלאה אין לו הפסק וגם בלילה, כשר להך מ"ד במילה שלא בזמנה, א"כ שפיר לא הוי זמן גרמא. ואם צודק האבנ"ז א"כ הלא עדיין הוי זמן גרמא משום דמילה שלא בזמנה אינו דוחה שבת. אלא ודאי מוכח דלא מיקרי זמן גרמא אלא כשמדיני המצוה עצמה הוא שאינו נוהג בזמן מסוים, אז מיקרי זמן גרמא אבל מה שיש זמן שא"ל לקיים מחמת איסור שבת, שזהו מצוה אחרת המונעת מלקיים מצוה זו, זה לא מיקרי זמן גרמא וכ"כ להדיא בחי' מהרי"ט שם על התוס' הזה וכ"כ הטורי אבן [חגיגה ט"ז ד"ה ויש]. [אגב, הוכיח מורנו הגאון הגדול מרן הגאב"ד שליט"א בעלון עשר עטרת פרשת תרומה שמצות בנין בית המקדש היא זמן גרמא שיש מיעוט מיוחד לא לבנות בשבת, עיי"ש נועם צוף דבש אמרותיו – ועי' בדברינו לקמן].

אולם באבנ"ז ציין שם לעיין בס' הקנה לרבינו אלקנה ב"ר ירוחם שהיה קדמון בהל' מילה, ושם בעמוד נ"ז כ' להדיא דהא דמילה שלא בזמנה אינו דוחה שבת, הוא שפיר סיבה להיות המילה נחשב זמן גרמא, וא"כ אפשר לומר דהחינוך ס"ל כס' הקנה דאיסור שבת משוי זמן גרמא ולכן נשים פטורות מהריגת עמלק דאינו דוחה שבת והא דלא כ' החינוך טעם זה לפטור נשים מכתבת ס"ת י"ל דעדיף ליה הטעם משום דאין מצוות בת"ת.

אולם בעיקר ביאור האבנ"ז קשה עוד וז"ל החינוך במצות זכור: "ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן 'בזכרים' כי 'להם' לעשות המלחמה ונקמת האויב 'ולא לנשים' עכ"ל. ופשטות לשונו מורה דהא דאין מסור המלחמה לנשים הוא משום דבטבען לאו בני מלחמה וכיבוש כמו זכרים, ולא הזכיר משום זמן גרמא.

והנה עיקר דברי האבנ"ז דמחיית עמלק הוא בתורת עונש, כן אמר גם הגרי"ז בפירוש הכתוב [שמואל א' ט"ו] שאמר שמואל לשאול, "לך והחרמת את החטאים את עמלק" על פי מה שכתב הרמב"ם בספר המצוות מצות עשה קפ"ט בסוף דבריו וז"ל הלא תראה שמואל הנביא כשהתחיל לעשות המצוה הזאת איך עשה שהוא זכר תחילה מעשהו הרע ואחרי כן צוה להרגם וכו' עכ"ל וכן הוא ברמב"ם פ"ה מהל' מלכים ה"ה עיי"ש. ומבואר דמצות מחית עמלק הוא בתורת עונש על חטאם ומעשהו הרע וזהו שאמר הכתוב לך והחרמת את החטאים וכו' והן הן דברי האבני נזר דיסוד החיוב הוא בתורת עונש ושוב הוי בכלל הא דאין עונשין בשבת

אם מחיית עמלק היא מ"ע שהזמן גרמא

אלא דעיקר מה שכתב באבני נזר דכיון דאין עונשין בשבת משום כן חשיב מצות עשה שהזמן גרמא לכאורה קשה ממצות בנין בית המקדש, שכתב הרמב"ם [פ"א מהל' בית הבחירה הי"ב] שגם נשים חייבות במצוה זו ואף דבנין הבית אינו דוחה שבת ויו"ט כמ"ש הרמב"ם שם וכ"ה בגמ' שבועות דף ט"ו ב'. ולפי"ד האבני נזר דכל דאינו דוחה שבת חשיב מ"ע שהזמן גרמא ה"ה הו"ל למימר דבנין בית המקדש שאינו דוחה שבת ויו"ט חשיב מ"ע שהזמן גרמא ונשים פטורות.

ונראה לומר בזה דהנה ז"ל הרמב"ם [פכ"ה מהל' שבת ה"ז] אין עונשין בשבת אע"פ שהעונש מצות עשה אינו דוחה שבת כיצד הרי שנתחייב בבי"ד מלקות או מיתה אין מלקין אותו ואין ממיתין אותו בשבת שנאמר לא

תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת, זו אזהרה לבית דין שלא ישרפו בשבת מי שנתחייב שריפה והוא הדין לשאר עונשין עכ"ל. וכן הוא בספר המצוות ל"ת שכ"ב עיי"ש. וכבר הקשה המג"א סי' של"ט סק"ג הא במלקות ליכא שום איסור מלאכה ואמאי אסור בשבת. והגר"ז אמר בשם הגאון ר' שמחה זעליג זצ"ל הדין דבריסק דהא דאין עונשין בשבת אין זה מצד איסור מלאכה אלא דבהך קרא דלא תבערו אש נאמר דשבת מופקע מעונשי ב"ד וא"כ אף במלקות דאין בהם איסור מלאכה כלל, מ"מ כיון דהוי עונש לא שייך דיני עונשין בשבת עכ"ד. ולפי"ז י"ל דהא דס"ל להאבנ"ז דכל דאינו דוחה שבת חשיב מ"ע שהזמן גרמא היינו דווקא בכה"ג דעונש בשבת דהשבת מופקע מעונשי ב"ד משא"כ היכא דהא דאינו דוחה שבת הוי מניעה מצד ההיכא תימצי כי האי דבנין בית המקדש דהא דאינו דוחה שבת הוא מצד איסור מלאכת שבת, בזה לא חשיב מ"ע שהזמן גרמא. ואמנם אף דבאבני נזר או"ח סי' מ"ו כתב ג"כ דהא דאין עונשין בשבת אין זה משום איסור מלאכה אלא דהוא איסור בפ"ע דאין עונשין בשבת מצד העונש עצמו והוא כעין דברי הגרש"ז הנ"ל, אך מ"מ בדבריו לענין מחיית עמלק נראה דס"ל דגם עצם המניעה מצד איסור שבת משווי ליה שם מ"ע שהזמן גרמא ודלא כדברינו.

ונראה לדון עוד בזה דיעוין באבני נזר או"ח סי' תנ"ט שכתב דמצוות עשיית מעקה לא חשיבא מ"ע שהזמן גרמא אף שא"א לעשות בשבת דהיינו משום דבמעקה מצוותו עליה גם לאחר עשיה שהרי אם נפל המעקה צריך לחזור ולעשותה וא"כ מתקיימת המצוה גם בשבת עיי"ש. ובעיקר דבריו עיין במנ"ח מצוה תקמ"ו אות ג' דחולק ע"ז וס"ל דהמצוה היא העשיה ואכ"מ. ומבואר מדבריו דהיכא דהמצוה היא העשיה עצמה כל דאינו יכול לעשותה בשבת חשיבא מ"ע שהזמן גרמא ולפי"ז הרי יקשה טובא מבנין בית המקדש דהמצוה היא הבנין עצמו ואינו דוחה שבת ומ"מ לא חשיב מ"ע שהזמן גרמא ונשים חייבות. אמנם כבר נחלקו הראשונים במצוות בנין בית המקדש אם המצוה הוא עצם הבנין או דהוי רק מכשירי הקרבה עיין רשב"א יבמות דף ו' א' ובתוס' שבת דף קל"א ב' וכן משמעות דברי הרמב"ם בספר המצוות מ"ע כל דהוי רק היכא תימצי להקרבה ולפי"ז הרי א"ש דכיון דהמצוה דבנין הבית אינו בגוף הבנין אלא שיהיה ביהמ"ק בנוי ויוכלו להקריב בו קרבנות, א"כ לא חשיב מ"ע שהזמן גרמא מה שאין הבנין דוחה שבת, דעכ"פ המצוה מתקיימת גם בשבת והוי כמו לענין מעקה משא"כ במצוות מחיית עמלק דהמצוה הוא גוף המחיה והמלחמה א"כ כל דאינו דוחה שבת, חשיבא מ"ע שהזמן גרמא.

להציל עמלקי כדי להורגו

הנה שאלו מהו בעמלקי הטובע במים ועומד למיתה, האם יש חיוב להצילו כדי שאחר כך יוכל לקיים מצוות מחיית עמלק. מי אמרין דאין חיוב, דהרי לא הרויח כלום, דבין כך עומד למות, או דילמא אמרין דחייב, דהרי בגוף מעשה ההריגה מקיים מצוה.

וכעין זה יש לדון לענין המצוה למחות גם נכסי עמלק, האם איכא מצוה לזכות חפץ לעמלקי כדי דאחר כך יוכל לכלותו. ואולי תליא בהא דהבאנו לעיל מהאבני נזר, דהריגת עמלק חשיבא מלאכה הצריכה לגופה, דהמצוה גוף פעולת ההריגה, דלפי זה נימא דהכי נמי איכא מצוה להציל עמלקי על מנת להורגו. וכן לזכות חפץ לעמלקי כדי לכלותו.

לחבול בו

יש לעיין מהו בגוונא דאינו יכול להרוג את העמלקי אלא רק לחבול בו, האם המצוה דמחיית עמלק מחייב לחבול בו. ונראה דחייב, דהא כל מכה של חלל הוי ספק נפשות, אם כן חייב מספק, דאולי העמלקי ימות ויקיים המצוה. אך הנה אמרין בגמרא סנהדרין (ע"ד א') דרודף פטור לשלם ממון שהזיק, מכיון דחייב מיתה, וקם ליה בדבריה מיניה, אמנם אם יכול להצילו באחד מאבריו, דאין עליו חיוב מיתה, חייב ממון. והקשה מהרש"ם (או"ח סי' שכ"ח סע' י"ז) הא גם ביכול להצילו באחד מאבריו הוה ספק נפשות, והרי איכא דסברי (מג"א סי' רע"ח סק"א) דגם בספק מיתה אמרין קם ליה בדבריה מיניה, ופטור מלשלם. אלא מתבאר מדברי המהרש"ם, דאע"פ דאם לא ירפאהו הוה ספק נפשות, אבל אם ירפאהו, ודאי אין חשש נפשות. ואם כן בנידון דידן אי אפשר למייתי מפאת פיקוח נפש, דהרי אם ירפאהו אין חשש.

בעל הדובב מישירים זצ"ל השיב שיש להוכיח שקיים המצוה מדברי רש"י בפסחים [ס"ח א'] גבי מיחיו קרביו של קרבן פסח שדוחין שבת שכתב שמיחיו הוא לשון נקיבה וחבלה כמו תמחה את זכר עמלק, אלמא בחבלה נמי חשיב שמחה זכרו של עמלק. ואולי תלוי בחקירה אם המצוה היא לאבד זכרם [רש"י דברים כ"ה י"ט] או בתורת נקמה ועונש [ספר החינוך]. בחבלה – איבוד זכרם אין כאן אבל נקמה ועונש יש כאן. עוד יש לדון אם קיים מצות מחייה ע"י שגיר עמלקי. ואולי תלוי בהנ"ל.

מפסקי גיריה

עוד יש לחקור, האם מקיים מצוות מחיית עמלק בפסוקי גיריה, והיינו דיורה חץ, ויש לפניו תריס, ואחר כך סולק התריס, האם חשיב כחו [ואם צריך כחו]. והנה יש להסתפק לענין שחיטה מהו בפסוקי מפסקי גיריה, ויש להוכיח דמהני, דהרי מבואר בגמרא חולין (ל' ב') דרבא זרק גיריה ושחט ציפור באויר, חזינן דמהני שחיטה אע"פ שזרק החץ ופגע בציפור בעת מעופה, ובעת זריקת החץ, העוף עדיין לא היה במקום שאחר כך נשחט, והרי כתבו תוספות בבא קמא (ל"ג א') דאם הוציא ראשו לאחר זריקת החץ דמי לפסוקי מפסקי גיריה.

לומר לנכרי להרוג

הנה יש לחקור במצוות מחיית עמלק אם אינו יכול להרוג העמלקי בעצמו רק על ידי שיאמר לנכרי להורגו, מי אמרין דגם כך מקיים המצוה, דהרי תתקיים התכלית של מחיית עמלק, או דילמא נימא דאינו מקיים המצוה, דהמצוה דוקא עליו, והיינו דהוא בעצמו יהרוג. והנה חזינן בתשובות הרשב"א (ח"א סי' שנ"ז) לענין מיתת בית דין, דבית דין יכול לשלוח נכרי לעשות מיתת בית דין, כגון דיצו בית דין לגוי לזרוק פתילה לתוך פיו של הנידון למיתתו, דאין הגוי אלא שלוחו של בית דין. ותיקשי היאך הבית דין קיימו המצוה דמיתת בית דין על ידי הנכרי, הא נכרי לאו בר שליחות, אלא על כרחך חזינן דלא צריך דינא דשליחות, דאין מיתת בית דין צריך גופו של בית דין, דמכל מקום הא מתקיים התכלית דמיתת בית דין, דהיינו ובערת הרע מקרבך, ואולי הכא נמי במצוות מחיית עמלק. והגרע"א (או"ח סי' תמ"ו על מג"א סק"ב) דן בשריפת חמץ על ידי נכרי. והחזון איש כתב דמצוות ביעור עבודה זרה גם על ידי נכרי.

לעשות שליח

הנה יש לחקור, אם רואה עמלקי, ואינו יכול להורגו בעצמו, האם מחוייב לעשות שליח כדי להורגו. ולכאורה תליא האם אמרין דהעושה שליח כדי להרוג עמלק, חייל בה תורת שליחות, ואם כן חייב למיעבד הכי דהרי יקיים בזה מצוותו, או דילמא אמרין דלא חייל תורת שליחות, דהרי השליח מחוייב כמותו, ואם כן ההריגה אינה מתייחסת אליו אלא להשליח, ומכיון דאין המצוה מתייחסת אליו, אמאי יתחייב למיעבד הכי. ונראה דתליא בפלוגתא קמאי אם מהני שליחות במילת גרים, דהוא מצוה המוטלת על כל כלל ישראל, דהנה הכלל הוא דמצוות דאי אפשר לעשותם ע"י שליח מברך ב'ל' משא"כ מצוות שאפשר לעשותם ע"י שליח מברך ב'על'. והנה הרשב"א בשבת (קל"ז ב') מביא בשם הרמב"ן, דבמילת גר מברכין 'למול את הגרים', ולא 'על המילה', וטעמא, דלא שייך שליח, דכל מאן דמהיל מצוה ידידה עביד, ואם כן אם עושה שליח הוה מצוה דהשליח ולא של המשלח, וכך כתב הר"ן (שם). אמנם הרא"ש (שבת פרק י"ט סי' י"א) כתב דגם במילת גר מברכין 'על המילה' כמו במילת בנו, [גם לגירסת הר"ף], ואם כן הא מוכרח דהרא"ש סובר דגם בכהאי גוונא שייך שליחות. [והרי כתב הרא"ש בפסחים (פ"א סי' י') בשם הריב"א כיסוד הנ"ל ד'על' מברכין כשאיתא בשליחות]. ובבית הלוי (ח"א סי' י') פסיקא ליה דלא שייך שליחות במצוות בכהאי גוונא, דבכל מקום לא מצינו דין שליחות רק בדבר דחייב זה הוי מיוחד רק על המשלח ולא על השליח. [וכתב דגם הרשב"א סבירא ליה הכי. אך נראה לא כך, דהרשב"א שהביא הרמב"ן אסיק דדברי הרמב"ן צריכים עיון, וגם בזה שייך שליחות. וצריך עיון]. והנה לאור האמור, יש לדון לדינא דאינו חייב למיעבד שליח להרוג עמלקי, דהרי הרמב"ן ור"ן בחדא שיטתא, דלא מהני שליחות. [וכן נפקא מינה בזה נמי אם יכול לעשות שליח לשלוח הקן, שנחלקו בזה גאוני בתראי. ולכאורה יהא תליא בפלוגתא רמב"ן ורא"ש]. איברא, יותר נראה דגם לדעת הרמב"ן ור"ן מחוייב לעשות שליח כדי לקיים המצוה, דאע"פ דלא חייל תורת שליחות, מכל מקום הא כך תתקיים המצוה, וצריך עיון. [הנה הוכיחו, דהרי התוספות ר"ד בקידושין (מ"ב ב') שאל דליעביד שליח על תפילין, והרי מאי קשיא, הא השליח מחוייב כמוהו, אלא שמע מינה דמכל מקום שייך בכהאי גוונא תורת שליחות. ויש לדחות בתרתי, חדא, דהריטב"א בשבת (הנדפס מחדש מ"ט א') כתב דחייבא איכא רק בפעם אחת ביום, ונימא דחבירו כבר הניח. תו, דיהא הנידון שיניח השליח ב' זוגות תפילין, אחד לעצמו, ואחד להמשלח].

[עפ"י דברי הכלי חמדה פ' כי תצא, הגר"א גנחובסקי, ספר "פרשת השבוע" פ' כי תצא, "דברי לב" פרשת בשלח ועוד ועוד]

שבת שלום ואורות אין סוף!!!:-)

להערות הארות והנצחות – alchehrm@gmail.com. לאלפי מאמרים תורניים בלמדנות, מוסר, חסידות וכו' ראה shmatsabaitzlua.blogspot.com ובאנגלית mevakeshlev.blogspot.co.il

לע"י הרה"ח ר' ישראל צבי בן הרה"ח רבי צדוק

לע"י מרת גיטל מירל בריינדל לאה בת הרה"צ רבי יוחנן

לע"י הרה"צ ר' יחזקאל אליהו בן הרה"צ רבי יהושע

